

Dušan Nečak

Fritz Valjavec in Südost-Institut v Münchnu

Kadar govorimo o nemškem raziskovanju jugovzhoda Evrope (Südost Forschung), ne moremo mimo dveh imen: dr. Fritz Valjavec (1909-1960) in Südost-Institut v Münchnu (1930-). Fritz Valjavec in Südost-Institut sta dolgo dajala ton temu raziskovanju. Še danes pomenijo delo Fritza Valjavca in stvaritve ter fondi Südost-Instituta enega najpomembnejših virov za spoznavanje te problematike. Manj znano pa je, da sta se oba ukvarjala tudi s slovensko problematiko in da je dr. Fritz Valjavec, predvsem kot utemeljitelj in glavni urednik revije *Südost-Forschungen*, v času od 1935 do konca druge svetovne vojne, navezal kar nekaj stikov z najvidnejšimi slovenskimi izobraženci, med njimi z vsemi najvidnejšimi tedanjimi zgodovinarji, ki so delovali na Slovenskem: Milkom Kosom, Ljudmilom Hauptmanom, Nikolo Radojčičem in Balduinom Sario. O tem priča korespondenca, ki jo hrani Südost-Institut in bo kmalu predstavljena tudi slovenski javnosti.

Südost-Institut München¹

Med sorodnimi inštitucijami, ki se ukvarjajo z raziskovanjem jugovzhodne Evrope, ima münchenski inštitut najdaljšo znanstveno tradicijo. Ustanovljen je bil 23. junija 1930 in je strukturno in formalnopravno ostal v bistvu nespremenjen vse do danes. Predzadnji direktor inštituta prof. dr. Mathias Bernath² in tisti, ki je leta 1960 nasledil Fritza Valjavca ter ga vodil več kot trideset let, je inštitut zelo visoko cenil. V enem od svojih spisov je celo menil, da je dejavnost inštituta ustvarila pojem "raziskovanje jugovzhodne Evrope" (Südosteuropaforschung). Zapisal je: "Dejavnost Südost-Instituta je utemeljena v prepričanju, da je nujno samostojno raziskovanje jugovzhodne Evrope in to tako, da je vanj zajet ves jugovzhodnoevropski podkontinent. Če se je v mednarodni strokovni javnosti ustalil pojem "Südosteuropa" kot prostorski pojem in kot predmet interdisciplinarnega regionalnega raziskovanja, je to nenazadnje pripisati delovanju inštituta in njegovih voditeljev - predvsem, življenjskemu delu kulturnega zgodovinarja Fritza Valjavca (1909-1960), ki ga je v celoti posvetil Südost-Institutu in temeljnim, pojmovnoteoretskim predelom geografa Fritza Machatscheka (1876-1957)."³

Zato moremo posebej poudariti, da je raziskovalna politika inštituta dajala in daje prednost obravnavanju celotnega prostora jugovzhodne Evrope. Ta obsega ozemlja Albanije, Bolgarije, Grčije, Jugoslavije, Romunije, Turčije in Madžarske. Prostor raziskujejo predvsem z vidika zgodovine, kulturologije in etnologije. Posebno raziskovalno pozornost pa posvečajo tudi sodobnim državnim, gospodarskim in družbenim problemom jugovzhodne Evrope. Že četrta generacija raz-

¹ Natančneje je dejavnost tega inštituta popisana v člankih: Mathias Bernath: Das Südost-Institut. *Südost-Institut München 1930-1990, Mathias Bernath zum siebzigsten Geburtstag*. Oldenburg München 1990; Karl Nehring: Geschichte des Südost-Instituts, prav tam.

² Prof. dr. Mathias Bernath, zgodovinar, doma iz romunskega Banata. Specialist za razvojne procese prednacionalnih etničnih in socialnih skupin v nacionalne organizacije. Njegovo temeljno delo je: *Habsburg und die Anfänge der rumänischen Nationsbildung*, 1972.

³ Mathias Bernath: Das Südost-Institut. *Südost-Institut München 1930-1990*, str. 13.

iskovalcev pri raziskovanju teh problemov tesno sodeluje s strokovnjaki in inštitucijami tako v deželah jugovzhodne Evrope, kot tudi s tistimi na zahodu.

Inštitut ima danes dva raziskovalna oddelka. Enega za zgodovino, vodi ga dr. Karl Nehring, in enega za raziskovanje sodobnosti (Gegenwartsforschung), vodi ga dr. Franz-Lothar Altman. Kadrovsko si je inštitut prvič opomogel v začetku šestdesetih let. V zvezi z jugoslovansko-slovensko problematiko je bila pomembna nastavitev dr. Gertrude Krallert-Sattler za vodjo knjižnice (1962, avtorica znamenite in doslej najpopolnejše bibliografije o problematiki beguncev in izgnancev, zlasti Volksdeutscherjev: *Kommentierte Bibliographie zum Flüchtlings- und Vertriebenenproblem in der Bundesrepublik Deutschland, in Österreich und in der Schweiz*, Wien 1989) in Dorotheje Kiefer za "deželno referentko" (Länderreferentin, 1962) za Jugoslavijo. Za slovenske zgodovinarje je zanimivo, da je do leta 1968 kot urednik "Südost-Forschungen" honorarno deloval na inštitutu tudi prof. dr. Balduin Saria.

Ob koncu sedemdesetih let se je kadrovsko izpopolnjevanje nadaljevalo, predvsem zaradi povečanega zanimanja politike za regijo in znanstveno raziskovanje s tega področja. Nemško zunanje ministrstvo je leta 1977 odobrilo sredstva za delo oddelka za raziskovanje sodobnosti (Abteilung für Gegenwartsforschung) in za obe njegovi publikacijski zbirki "Südosteuropa" in "Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas". Od tedaj dalje je inštitut izdelave mnogih analiz sodobnega dogajanja v jugovzhodne Evropi letno usklajeval z nemškim zunanjim ministrom.⁴ Finančno je bila mogoča kadrovska razširitev z referenti za Albanijo in Bolgarijo ter Madžarsko. Opomogli pa so si tudi z administrativnimi močmi. Konec sedemdesetih in začetek osemdesetih let pa je pomenil tudi generacijsko menjavo. Med raziskovalci, pomembnimi za naše področje, je treba omeniti tudi slovenskim zgodovinarjem dobro znanega, Jensa Reuterja (strokovnjaka za narodnostno problematiko, predvsem za jugoslovanske Albance), ki je leta 1977 zamenjal jugoslovansko referentko Dorothejo Kiefer, in vodjo knjižnice dr. Gerharda Seewanna, ki je leta 1980 zamenjal dr. Gertrude Krallert-Sattler (avstrijski Štajerc, strokovnjak za "volksdeutschersko" problematiko, zlasti na Madžarskem). Ena od pomembnih karakteristik te mlajše generacije je, da niso obremenjeni s stigmo nacistične preteklosti in da po pravilu ne izvirajo več iz dežel jugovzhodne Evrope. So pa študirali na univerzah teh dežel.

Glavno težišče raziskovalne dejavnosti inštituta se kljub permanentnemu razširjevanju raziskovalnega področja v bistvu ni spremenil. Rezultate svojih in tujih raziskovanj objavljajo v publikacijah pet vrst. Malo raziskovalnih inštitucij bi lahko našli, ki izdajajo tolikšno število znanstvene periodike, kot jo izdaja Südost-Institut. Do začetka devetdesetih let so izdali že 220 zvezkov teh publikacij. Zgodovinsko-kulturološke razprave je mogoče najti v reviji *Südost-Forschungen*;⁵

⁴ Nehring, n. d., str. 29.

⁵ Bibliografija prispevkov iz te revije je objavljena v Südost-Forschungen, Register zu Band 1-50, Hrsg.: Edgar Hösch u. Karl Nening, München 1993. Bibliografija za to revijo, za vse revije našete v nadaljevanju ter bibliografije sodelavcev inštituta in njegovega takratnega direktorja Mathiasa Bernartha, pa najdemo tudi v Südosteuropa-Bibliographie, Ergänzungsband 2, *Südost-Institut München 1930-1990, Mathias Bernath zum siebzigsten Geburtstag*, str. 33-300. Tu je natisnjen tudi seznam znanstvenih prireditev inštituta od leta 1982 dalje ter statut ustanove (Satzung der Stiftung für wissenschaftliche Südosteuropaforschung).

mesečno izhaja revija *Südosteuropa. Zeitschrift für Gegenwartsforschung*,⁶ v kateri prevladujejo prispevki o aktualnih dogajanjih na področju jugovzhodne Evrope, posebej v Albaniji, Bolgariji, Jugoslaviji, Romuniji in Madžarski, priložnostno pa tudi o Grčiji in Turčiji. Zbirka knjig *Südosteuropäische Arbeiten*⁷ (izšlo nad 90 monografij) je posvečena pretežno samostojnim zgodovinskim delom, izdaja virov in priročnikov za zgodovino jugovzhodne Evrope. Poleg te zbirke inštitut izdaja še *Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas*, ki objavlja dela z aktualno jugovzhodnoevropsko tematiko. Dela izhajajo v broširani obliki, v obsegu med 100 in 500 tiskanimi stranmi. Obravnavajo vprašanja političnega, gospodarskega, socialnega in kulturnega razvoja v državah jugovzhodne Evrope. Do leta 1990 je izšlo 29 zvezkov. Tekoče pa izdaja Südost-Institut tudi *Südosteuropa-Bibliographie*". Do začetka devetdesetih let je izšlo šest zvezkov bibliografije in dva dopolnilna zvezka. Gre za edino standardizirano mednarodno bibliografijo o jugovzhodnoevropski problematiki s prispevki o in iz Albanije, Bolgarije, Jugoslavije, Romunije, Slovaške, Madžarske in jugovzhodne Evrope kot regije. Bibliografija nudi celovito sliko mednarodnega raziskovanja jugovzhodne Evrope s področja vseh družboslovnih in humanističnih ved, posebej historičnih disciplin v časovnem razponu od prihoda Slovanov in Madžarov (6.-9. st.) do danes.

Inštitut se seveda ukvarja tudi z različnimi znanstvenimi projekti s področja svojega raziskovanja, izdeluje ekspertize za različne naročnike in pripravlja predavanja ter znanstvena srečanja. Vredna posebne omembe je edinstvena strokovna knjižnica inštituta, ki sodi med najboljše na svojem področju. Vsebuje okoli 80.000 enot, od tega 38.000 monografij, 63% knjižničnega fonda je v jezikih narodov jugovzhodne Evrope. Zbirka zemljevidov šteje 2400 samostojnih listov in 1200 enot mikrofilmskega gradiva, zbirka tekočih revij in časnikov pa obsega 1000 enot. V knjižnici zbirajo predvsem dela s področja splošne etnologije (domoznanstva; Landeskunde), zgodovine, politike, gospodarstva, družbe in kulture v državah: Albaniji, Bolgariji, Jugoslaviji, Romuniji, Slovaški in Madžarski. Tu so tudi dela, ki zadevajo tri zgodovinske imperije: bizantinskega, osmanskega in habsburškega. Grčija, Turčija in Ciper so v knjižnici zastopani v prvi vrsti z deli, v katerih so opisani odnosi teh treh držav s prej naštetimi državami jugovzhodne Evrope.

Sodelavci inštituta, ki gojijo tesne stike z univerzo v Münchnu, so posebej ponosni na dva raziskovalno/izdajateljska projekta, ki so ju mogli uresničiti s pomočjo in podporo Deutsche Forschungsgemeinschaft. Gre za Biographische Lexikon zur Geschichte Südosteuropas in za komentirano Historische Bücherkunde Südosteuropa. Obe izdaji veljata za temelj nastajajoče publikacije Handbuch der Geschichte Südosteuropas.

⁶ To ime nosi revija od leta 1982. Od 1952-1982 pa je imela revija ime *Wissenschaftlicher Dienst Südosteuropa*.

⁷ Zbirka se je ob nastanku leta 1933 imenovala *Veröffentlichungen des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten in München und des Instituts für ostbairische Heimatforschung in Passau*. Od leta 1937 dalje (od 16. zvezka) pri izdajanju ne sodeluje več passauski inštitut. Od leta 1939 (od 19. zvezka), po anšlusu Avstrije in 'rešitvi' južnotirolskega vprašanja, dobi zbirka ime *Veröffentlichungen des Südost-Instituts*. Leta 1942 (od 26. zvezka) pa nosi zbirka današnje ime *Südosteuropäische Arbeiten*.

Iz zgodovine inštituta

Raziskovalna dejavnost in usmerjenost inštituta, njen knjižnični fond in velik del ekspertiz, ki so jih sodelavci inštituta izdelali tudi za najvišje (zahodno)nemške državne organe npr. za zunanje ministrstvo, postavlja Südost-Institut iz Münchna med tiste evropske znanstvene inštitucije, ki bi morale biti srž zanimanja vsaj slovenske zgodovinske znanosti.

Z malce pretiravanja bi lahko rekli, da je bil münchenski inštitut ustanovljen tudi zato, da bi se ukvarjal s problematiko, ki zadeva slovensko etnično-državno ozemlje. V maju leta 1928 je namreč nemško notranje ministrstvo sprožilo iniciativo, ki je pripeljala do ustanovitve inštituta. Poslanik svobodne bavarske države v Berlinu je namreč takrat poročal v München, da namerava državna vlada (Reichsregierung) oblikovati poseben "Grenzschutzfond" (Fond za varovanje meja oz. obmejnih področij), ki bo imel na voljo milijon mark. Od tega denarja naj bi bilo 100.000 mark namenjenih ustanovitvi znanstvenega inštituta v Münchnu. Analogno k *Stiftung für deutsche Volks- und Kulturbodenforschung* v Leipzigu, *Ost-europa-Institutu* v Wroclawu/Breslau in nekaterim drugim podobnim inštitucijam v vzhodni Prusiji, Schleswig-Holsteinu in Gdanku/Danzigu, naj bi se tudi v Münchnu ustanovil samostojni znanstveni inštitut za "Erforschung des Volks- und Kulturbodens an der Südostgrenze/raziskovanje narodnega in kulturnega ozemlja na jugovzhodni meji". Zgodovinar prof. dr. Karl Alexander von Müller je sprejel zadolžitev, da bo v naslednjih letih ustanovil in vodil tako ustanovo. Zanj je predlagal ime "Institut für Erforschung des Volks- und Kulturbodens im Süden und Südosten", saj je predvideval, da se bo delokrog inštituta razširil tudi na oddaljena področja, predvsem na Koroško in Štajersko. Nemško notranje ministrstvo pa tega imena ni sprejelo. Preveč naj bi bilo namreč podobno imenu leipziškega inštituta. V ustanovitveno listino z dne 23. junija 1930 so tako zapisali ime samostojne in javne ustanove *Stiftung zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten* s sedežem v Münchnu. V isti listini je bil zapisan tudi namen ustanovitve inštituta. Ta naj bi bil: "... znanstveno raziskovanje temeljev narodnosti in kulture na južnih in jugovzhodnih delih nemškega jezikovnega prostora" ("...wissenschaftliche Erforschung der Grundlagen des Volkstums und der Kultur im südlichen und südöstlichen Teil des deutschen Sprachgebietes.")⁸ Geopolitična lega slovenskega etničnega in današnjega državnega ozemlja zavzema središčno mesto področja raziskovanja. Blizu središča političnega in znanstvenega zanimanja pa je bilo to ozemlje tudi zaradi nemških narodnopolitičnih razlogov. Naši kraji so namreč najjužnejša meja sklenjenega nemškega naselitvenega prostora, saj so bili v historičnih deželah Koroški, Štajerski in Kranjski poleg Slovencev avtohtono naseljeni tudi Nemci.

Inštitut je imel (ima) dva vodstvena organa. Prvi je "Stiftungsrat" (Svet ustanove), drugi pa "Stiftungsratsausschuß" (Odbor sveta ustanove). V svetu ustanove so poleg predstavnikov najpomembnejših bavarskih in nemških državnih političnih oblasti (bavarsko ministrstvo za pouk in kulturo, bavarsko zunanje ministrstvo, nemško državno notranje ministrstvo), ki so poleg direktorja sestavljali Odbor sveta ustanove, sodelovali tudi predstavniki različnih znanstvenih disciplin. Na prvi seji Sveta ustanove je bil potrjen za vodjo inštituta Karl Alexander von Müller.

⁸ Karl Nehring: Geschichte des Südost-Institus. *Südost-Institut München 1930-1990*, str. 21.

Ustanova je dobila 75.000 mark ustanovitvenega kapitala, 25.000 mark pa je bilo namenjeno za materialne stroške ureditve inštituta. Obresti od ustanovitvene glavnice ter različne druge javne in zasebne donacije so predstavljale denar, s katerim je inštitut izvajal svojo raziskovalno dejavnost.

Leta 1931 je inštitut dobil lepe prostore v palači Wittelsbachov (Wittelsbacher Palais). Že takrat se je udomačila skrajšana oblika njegovega imena "Südost-Institut". Svoje delo je inštitut začel najprej s predavanji na univerzi v Münchnu, nadaljeval pa ga je z obdelavo južnotiroolskih župnijskih knjig in srednjeveških urbarjev passauske škofije. Kljub pomanjkanju denarja sta bila tedaj nastavljena dva sodelavca dr. Kurt Trampler in dr. Bruno Schweitzer.

Z nastopom nacizma leta 1933 se je sicer skladno s političnimi spremembami spremenila tudi sestava organov inštituta, njegova dejavnost pa je ostala nespremenjena. Le iz Wittelsbachove palače, ki jo je zasedla nacistična politična policija, so se morali izseliti. Vselili so se v prostore na Schellingstraße 2.

V leto prihoda nacistov na oblast (1933) sodi tudi prva znanstvena objava Südost-Instituta. Izdali so knjigo "Die Passauer Erbare".

Prav v tem času se je raziskovalna in izdajateljska pozornost inštituta (zbirke Südosteuropäische Arbeiten) usmerila k tematiki, povezani z našimi kraji - k zgodovini in kulturni zgodovini Nemcev na področjih bivše avstro-ogrske monarhije. Do leta 1944 je ta izdajateljska usmerjenost zbirke ostala nespremenjena. V njej so izšle monografije, pomembne tudi za slovensko zgodovino, npr. *Doris Kraft: Das untersteierische Drauland. Deutsches Grenzland zwischen Unterdrauburg und Marburg*, Band 10, 1935; *Hugo Suetter: Der Nationale Kampf in der Südsteiermark 1867 bis 1897*, Band 12, 1936 ali *Fritz Valjavec: Bartholomäus Kopitars Briefwechsel. I. Teil. Kopitars Briefwechsel mit Karl Georg Romy*, Band 30, 1942; *Günter Glauert: Siedlungsgeographie von Oberkrain*, Band 43, 1943.

Fritz Valjavec in Südost-Institut

Že kmalu po ustanovitvi, leta 1934, se je na inštitutu rodila ideja o izdajanju zgodovinske revije. Uresničenje te ideje pa je tesno povezano z imenom Fritza Valjavca. Ko sta septembra leta 1935 prenehala z delom sodelavca dr. Trampler in dr. Schweizer, je bil s 1. oktobrom 1935 nastavljen dr. Fritz Valjavec, ki mu je Svet ustanove poveril nalogo, da ustanovi inštitutsko revijo "Südostdeutsche Forschungen".

Od leta 1935 si razvoja münchenskega inštituta ni mogoče predstavljati brez vpliva Fritza Valjavca. Življenjska pot Fritza Valjavca je bila zelo razgibana, pa tudi malo skrivnostna, saj ni povsem jasno, odkod njegov slovensko (hrvaško?) zvoneči priimek. Ustni viri vedo povedati, da bojda izvira iz Trsta in da je zares slovenski.

Valjavec se je rodil 26. maja 1909 na Dunaju. V osnovno in deloma srednjo šolo pa je hodil v banatskem Vršču (Vršac/Werschetz), odkoder je bila njegova mati. Njegov oče je bil avstrijski državni uradnik in po njem je Fritz Valjavec dobil avstrijsko državljanstvo. Njegov kronist Karl Avgust Fischer je celo zapisal, da je bil Valjavec po izvoru in vzgoji Staroavstrijec (Altösterreicher). Po razpadu Avstro-Ogrske se je leta 1919 njegova mati preselila v Budimpešto ter vzela s seboj tudi sina in hčer. Valjavec je zato tekoče govoril madžarsko, čeprav ni hodil v

madžarske šole. V Budimpešti se je namreč vpisal v srednjo šolo nemške kolonije (reichdeutsche Oberschule) v madžarskem glavnem mestu. V tej šoli je bil od leta 1923 do 1930, kjer je tudi maturiral. V času njegovega bivanja v Budimpešti sta nanj močno vplivala dva najpomembnejša voditelja madžarskega nemštva: Jakob Bleyer in Edmund Steinacker. Lahko rečemo, da je zlasti prvi determiniral njegovo nadaljnjo strokovno življenjsko pot, ga usmeril na zgodovinarsko pot in na pot raziskovanja problematike madžarskega nemštva.

V zimskem semestru leta 1930 se je Valjavec vpisal na Münchensko univerzo, kjer je študiral zgodovino, za katero ga je navdušil Bleyer. Tudi doktorska disertacija, s katero je leta 1934 zaključil študij, je nastala po nasvetu Jakoba Bleyerja: *Karl Gottlieb von Windisch. Das Lebensbild eines südostdeutschen Bürgers der Aufklärungszeit*. Dve leti kasneje je njegova disertacija izšla v zbirki "Südost-europäische Arbeiten".

Nalogo, oblikovati inštitutsko revijo, ki mu jo je naložil Svet inštituta, je Valjavec uresničil že v prvem letu svojega delovanja. Leta 1936 je izšel prvi zvezek *Süddeutsche Forschungen*. V njem je Valjavec napisal tudi članek "Wege und Wandlungen deutscher Südostforschungen", ki velja za programsko usmeritev revije. V raziskovalne okvire letno izhajajoče revije je postavil zgodovino habsburških nasledstvenih držav in zgodovino Nemcev v teh državah. Na ta način so se naši kraji spet znašli med pomembnimi objekti raziskovanja. Na drugi strani pa naj bi takšen koncept omilil agresivnost nemške 'kulturtregerke' ideologije, kar naj bi odpiralo poti dialoga z vsemi znanstveniki jugovzhodne Evrope. Tak koncept je Valjavec začel uresničevati že v prvem zvezku. V njem je namreč objavil tudi prispevke madžarskih in romunskih avtorjev. Še bolj jasno pa je svoj koncept izrazil od petega zvezka dalje (1940), ko je tudi spremenil ime reviji v današnje *Südost-Forschungen*.

V letu izida prvega zvezka inštitutske revije (1936) je prišlo tudi do spremembe v vodstvu inštituta. Zgodovinarja von Müllerja, ki je postal predsednik bavarske akademije znanosti, je zamenjal geograf dr. Friedrich Machatschek (1936-1951). Ta je Valjavca še bolj kot doslej vključil v vodenje inštituta. Ne samo da je imel na skrbi inštitutske izdaje, leta 1937 je postal še poslovodja inštituta (Geschäftsführer) in leta 1943 namestnik direktorja. Poleg tega se je Valjavec leta 1938 habilitiral na Münchenski univerzi s habilitacijsko temo, ki mu jo je v budimpeštanskih časih tudi svetoval Bleyer in za katero je zbiral gradivo ves čas študija: *Der deutsche Kultureinfluß im nahen Südosten*. Leta 1940 je sprejel še dodatno zaposlitev profesorja za jugovzhodnoevropsko zgodovino in domoznanstvo (Landeskunde) na Friedrich-Wilhelmovi univerzi v Berlinu.

Aprila 1944 je stavbo, v kateri je deloval inštitut, zadela bomba. Velik del gradiva inštituta je bil uničen. Zato je tudi skoraj nemogoče rekonstruirati zgodovino inštituta za čas med leti 1940-1944 po originalnih, inštitutskih dokumentih. Na ta način ostaja tudi v mnogočem zastrt odgovor na vprašanje, koliko je nacizem v vojnem času in na svojem vrhuncu vplival na delo inštituta in njegovo vodstvo. V uradnih publikacijah inštituta je najti trditve, da se je nacionalsocialistična oblast le enkrat samkrat neposredno vmešala v delo inštituta. To naj bi se zgodilo 28. maja 1938, ko je nemško zunanje ministrstvo s pismom prepovedalo ukvarjanje z zgodovino Južne Tirolske. Po srečanju Hitler-Mussolini naj bi bila namreč "tema

Južna Tirolska" zaključena in za vsako nadaljnje ukvarjanje s to problematiko je bila zagrožena intervencija Gestapa.⁹

Ne glede na to pa je mogoče reči, da je bil nacionalsocialistični čas inštitutu in njegovemu vodstvu, z Valjavcem vred, naklonjen. Njegovo delo je bilo za naciste koristno in potrebno, zato ga niso na noben način preprečevali, omejevali ali ovi-rali, zlasti v času vojne ne. Dodelitev profesure Fritzu Valjavcu na berlinski Fri-edrich-Wilhelmovi univerzi je zagotovo pomenila izraz naklonjenosti nacistov in priznanje njegovemu narodnopolitičnemu delu. Valjavec je že takrat, še bolj pa po vojni, veljal za eksperta za vprašanja jugovzhodne Evrope, posebej za Jugoslavijo. O tem pričajo ohranjene zelo raznovrstne ekspertize z jugoslovansko-slovensko tematiko, namenjene političnim oblastem, predvsem nemškemu zunanjemu mi-nistrstvu.¹⁰

Res je sicer, da zavezniška okupacijska oblast po vojni ni zanikala pravnih osnov Südost-Instituta in da tudi niso postavljali pod vprašaj publikacij inštituta, pa vendar je mogel inštitut ponovno zaživeti {ele leta 1951. Za oživitev dela inštituta in njegovo formalizacijo je zagotovo najbolj zaslužen Fritz Valjavec. Za-vezniška oblast je 26. julija 1951 dovolila konstituiranje Sveta ustanove (Stiftungs-rat). Ustanova je delovala pod imenom "Studiengruppe Südost", v začetku v prostorih Valjavčevega stanovanja. Sredstva ustanove so se zaradi denarne reforme skrčila na 3500 mark, dejavnost inštituta pa je financirala bavarska vlada. Vodja inštituta je postal, potem ko se je vodstvu odpovedal Friedrich Machatschek, bivši predsednik Sveta ustanove Karl Avgust Fischer (1951-1955). Poleg Valjavca, ki je bil namestnik vodje inštituta, je mogla biti nastavljena samo še tajnica inštituta.

Prelomno leto za Valjavca in za inštitut pa je bilo leto 1955/1956. Novo vod-stvo Sveta ustanove, ki ga je januarja 1955 prevzel Ludwig Müller, je imenovalo Valjavca za vodjo inštituta (1955-1960). S 1. septembrom 1956 pa se je inštitut vselil tudi v nove prostore v vili na Güllstrasse 7, kjer je njegov sedež še danes.

⁹ Karl Nehring, n. d., str. 24.

¹⁰ Zadevna dejavnost Fritza Valjavca je bila zelo obsežna. V letih od 1953 do 1955 je v Političnem arhivu nemškega zunanjega ministrstva (PAAA) v Bonnu najti celo vrsto obsežnih in natančnih ekspertiz z jugoslovansko tematiko - od strokovnih do "obveščevalnih" poročil. "Obveščevalna" je skoraj izključno pripravljala Valjavčeva "Studiengruppe Südost". Izdelal je npr. ekspertizi z naslovoma: *Das Problem Bosnien-Herzegowina* (23 gosto tipkanih strani, 1953); *Was ist Titoismus?* (15 strani, 1953); oceno knjige Harryja Hodginsona: *West and East of Tito*, London 1952 (1953); *Die Albaner im jugoslawischen Staatsgebiet (Kosovo und Metohija - Stand November 1953)*; leta 1954 je med drugim podpisal "obveščevalno" ekspertizo z naslovom - *Jugoslawische Agentenwerbung unter Slowenen Österreichs*, pa tudi ekspertizo - *Die Moslems Bosniens und der Herzegowina - gestern und heute* (21 strani, poslano tudi nemški ambasadi v Beograd). V istem arhivu pa so ohranjena tudi obširna in natančna (preko 10 tipkanih strani) besedila z njegovim podpisom, o dejavnosti jugoslovanske, posebej srbske in hrvaške emigracije v ZRN. Slovenska emigracija pa je omenjena v poročilu: *Serbische und slowenische Emigration gegen kroatisch-albanische Zusammenarbeit* (14. 1. 1955), v katerem povzema nek članek iz emigrantskega lista Klic Triglava (4. 10. 1954). Leta 1955 najdemo izpod njegovega peresa tudi nekaj deset strani obsežno študijo o srbski pravoslavni cerkvi: *Die serbische orthodoxe Kirche in heutiger Zeit* (64 strani) in kratek zapis *Vereinigung der Kämpfer der Ehemaligen Kgl. jugoslawischen Armee zum Minderheitenproblem in einem befreiten Jugoslawien* (4 strani). Valjavec je bil v tem času vodja "Studiengruppe Südost", s sedežem v Münchenu. Najprej na Kaiser - Ludwigplatz, 1/II, kjer je Valjavec stanoval, kasneje pa na Ludwigsstrasse 14, Rückgebäude I. Politisches Archiv des Aussenwertigen Amtes (dalje PAAA), Abt. 2, fasc. 26, Band 34, Jugoslawien, 19. 12. 1950 - 31. 12. 1955; PAAA, Abt. 3, Fasc. 14, (Band 285), Jugoslawien 11. 1. 1955 - 31. 12. 1955; fasc. 13, (Band 282), Jugoslawien, 24. 11. 1950 - 31. 12. 1955; PAAA, Abt. 3, Fasc. 12, Band 20 (Band 283), Jugoslawien, 20. 6. 1951 - 31. 12. 1955.

Znanstvena dejavnost inštituta se je po obnovi delovanja 1951, usmerila na nadaljevanje izhajanja revije "Südost - Forschungen", katere 11. zvezek je izšel že leta 1952. Istega leta je Fritzu Valjavcu uspelo, tudi zaradi potrebe spremljati bistveno spremenjene ideološko-politične okoliščine v jugovzhodni Evropi, oblikovati mesečnik z aktualnimi novicami s tega področja - *Wissenschaftlicher Dienst Südosteuropa*. Paralelno k temu je inštitut leta 1957 začel izdajati še zbirko *Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas*, v kateri so objavljali monografske študije in zbornike s sodobno tematiko s tega prostora. Vmes, leta 1956, pa je začela izhajati tudi priročna zbirka *Südosteuropa-Bibliographie*.

Poleg izdajateljske dejavnosti se je inštitut zaradi finančnega preživetja, usmeril tudi v izdelavo ekspertiz za potrebe sodišča. Inštitutske finance so se nekoliko izboljšale, ko je leta 1959 Valjavec dobil profesuro na državnoznanski fakulteti Münchenske univerze (Staatswissenschaftliche Fakultät). S sredstvi, ki jih je na ta način sprostil, so lahko za določen čas nastavili dva nova sodelavca: Hansa Hartla za sodobna dogajanja v jugovzhodni Evropi in zgodovinarja dr. Felixa von Schroederja za zgodovino jugovzhodne Evrope.

Raziskovanje jugovzhodnoevropske problematike je bilo po drugi svetovni vojni zaradi spremenjenih političnih okoliščin v tem delu sveta in tragične izkušnje prebivalstva teh dežel z nemškim nacizmom dolgo časa močno oteženo. Intenzivnosti sodelovanja med inštitutom in raziskovalci iz jugovzhodne Evrope po vojni ni mogoče primerjati s tisto pred vojno. K izgubi zaupanja je prispevala tudi hladna vojna, pa tudi domača znanstvena in politična javnost ni bila posebej naklonjena tovrstnemu regionalnemu raziskovanju. Fritz Valjavec je moral vložiti veliko dela in energije, da je inštitut ponovno zaživel.

Eno pomembnih novosti v njegovi raziskovalni dejavnosti pa je pomenila usoda pobeglih in izgnanih "Volksdeutscherjev" iz držav jugovzhodne Evrope. Ti so v stotisočih preplavili Nemčijo. Da bi ti ljudje mogli tudi v izgnanstvu gojiti svojo intelektualno dediščino (patrimoine intellectuel), je Valjavec pod okriljem Südost-Institutu ustanovil "Südostdeutsche Kulturwerk". Naslednje leto (1952) je osnoval še "Südosteuropa-Gesellschaft", kot mesto srečevanja nemških beguncev in izgnancev, ter organizacijo za posredovanje dialoga s predstavniki javnega življenja jugovzhodne Evrope. Dve leti pred smrtjo, leta 1958 pa je ustanovil tudi "Südostdeutsche Historische Kommission", katere cilj je znanstveno ukvarjanje z zgodovino Nemcev v jugovzhodni Evropi. Vse tri organizacije delujejo še danes.

V novih političnih okoliščinah po drugi svetovni vojni, doma in v tujini, je bilo treba misliti tudi na spremembo poudarkov delokroga, zapisanih v ustanovni listini. Valjavec je leta 1956 v novi listini ustanove (Stiftungskunde) formuliral nove naloge ustanove in ji spremenil tudi ime. Dobila je nekoliko tautološko ime "Ustanova za znanstveno jugovzhodnoevropsko raziskovanje/Stiftung für wissenschaftliche Südosteuropaforschung". Temeljni cilj, zapisan ob ustanovitvi leta 1936 - "raziskovanje nemštva/Erforschung des Deutschtums", je bil v novi listini ustanove nadomeščen s "pospešenim ukvarjanjem z zgodovino in sedanostjo narodov in držav jugovzhodne Evrope/die intensivierte Beschäftigung mit der Geschichte und Gegenwart der Völker und Staaten Südosteuropas". Nemški raziskovalci so mnenja, da so se šele po teh spremembah začeli polagoma

razgrajevati obojestranski predsodki in nezaupanje ter se obnavljati dialog med znanstveniki jugovzhodne Evrope in inštitutom.¹¹

Svojih dosežkov Fritz Valjavec ni dolgo užival. Nenadoma je umrl leta 1960 in za njegovega naslednika je bil soglasno izvoljen zgodovinar, strokovnjak predvsem za romunsko zgodovino (habilitiral se je z delom: *Die Integrationspolitik Wiens als Faktor der rumänischen Nationsbildung*) dr. Mathias Bernath. Ta je inštitut vodil več kot trideset let. Pod njegovim vodstvom se je inštitut personalno in kvalitativno razvil do obsega, ki ga poznamo danes. Leta 1971 je dr. Bernath postal profesor za zgodovino jugovzhodne Evrope na Svobodni univerzi v Berlinu. Od tedaj dalje je vodil inštitut nepoklicno. Operativno vodstvo sta prevzela oba vodja oddelkov, ki sta namestnika vodje inštituta. Tak način delovanja se je ohranil do danes, ko inštitut vodi zgodovinar, univ. prof. dr. Edgar Hösch.

Dušan Nečak

FRITZ VALJAVEC AND THE SÜDOST INSTITUT IN MUNICH

S u m m a r y

This paper for the first time in Slovene historiography presents in greater detail the life and work of one of the most important German researchers of problems regarding southeastern Europe. Yet, dr. Fritz Valjavec was not only an excellent connoisseur of the history of SE Europe and particularly of Yugoslavia between the mid-thirties and the mid-fifties of this century, but was also a planner of such research. He is rightfully considered by German science as one of the founders of the Southeastern institute in Munich. He was also the initiator and the founder of the most important German scientific review for the study of SE Europe, the "Sudost-Forschung". Also, some important Slovene scientists, such as Milko Kos, Fran Ramovs, Joze Glonar and others had contacts with him and with the review.

The second part of the paper deals with the development and activities of the Sudost Institut. The contents of various reviews published by the institute are separately presented: the Sudost-Forschungen, Sudosteuropa, Zeitschrift für Gegenwartforschung, Sudosteuropäische Arbeiten, Sudosteuropa-Bibliographie and Untersuchungen zur Gegenwartskunde Sudosteuropas.

The historical development of the institute and its simultaneous administrative division are particularly described. The basis of institute's research characteristics and the contents of a vast library, are also at least indicated. The library contains all fundamental works, required for the study of SE Europe.

The paper particularly emphasizes the politico-scientific role of Valjavec and his institute in the research of SE Europe. Since the establishment in the mid-thirties Valjavec and his institute have played an important role in development of German southeastern policy. Namely, Valjavec and his institute had, beside the scientific research throughout the entire existence of the institute, conducted expert valuation work for the German politics, except immediately after the War, when the institute was not operating due to stigmatization with Nazism.

¹¹ Nehring, nav. d., str. 26.

